

S ennek a példának, a lukácsi esztétikához híven, amilyen nagy érdeme a társadalmi konkrétság, a valóság pasztikus ábrázolása, úgy íratnak terhére a mesére emlékeztető jegyek, az irrealitás és a mitizálás. (Uo. 790. l.) A tájékozódás sokirányúságára s az éledő tudomány rugalmasságára vall, hogy ez a szempont ekkor még nem tud dogmává merevedni. A századforduló olyan jelenségei óvnak ettől, mint Mikszáth, s a modern próza olyan képviselője, mint Krúdy Gyula. S hogy példájuk a realitás és irrealitás elegyülhetésének is példája, fontos felismerésként működött a kor irodalomtörténeti tudatában. S nemcsak a Szauderében, aki Krúdy alakjainak elmélyült elemzésében elkerülhette a téma ütközőpontjait (Krúdy-hősök. Új Hold, 1948. 80—89. l.) s nemcsak Rónay György tanulmányában, aki természetesnek veszi, hogy a századvég művészete az irracionális jegyében teremt, s az epika a líra lehetőségeit valósítja meg (Az idő forradalma. Magyarok, 1947. 413—430. l.), de Mátray László és Örkény István tanulmányaiban is, akik, nézeteltérésük ellenére, a marxizmus társadalmiság-igénye felől magyarázzák és mérlegelik Krúdy művészetét. (Krúdy realizmusa. Magyarok, 1948. 22—25. l.; A Krúdy-vita. Uo. 114—116. l.)

Legkevesbé Rónayt kötik a marxista esztétikának egyelőre inkább csak a magatartásra, illetve a tartalomra irányuló szempontjai. Ennek az az ára, hogy elhanyagolja élet és irodalom dialektikáját. Nyeresége, hogy elmélyülhet a századforduló epikájának modern stílusvívmányaiban, s rámutathat a kapcsolatra, mely e fejleményeket a világirodalom rokon jelenségeihez fűzik. Teheti ezt annál inkább, mert minősítéseit jellemzéseibe oltva juttatja érvényre. Rejtve így sem marad, hogy a fiatal marxista esztétika által bizalmatlanul kezelt „dekadens” jelenségek szerinte a regény határait tágítják. Egyértelműbb nyereség, hogy a századforduló kusza és torzókkal szűfolt epikus természet először kísérli meg egyetemes tendenciák szempontjai szerint áttekinteni. E vizsgálódás tudatosítja a klasszicizmustól való eltávolodás fejleményeit: a „révület” esztétikáját; a ráció fölé nővő szenvedély, a mámor és félálom szerepét, jelentőségét az alkotásban; az abnormitásig fokozott vitalitás, a betegség termékenységének gondolatát; a démoniség szerepét. Érintkezik ebben Szentkuthyval, aki a modern ember tépettségét, a misztikumot, esendőséget, démoniságot az irodalom leggazdagabb forrásának véli. (Magyarok, 1946. 604—607. l.) Rónay azonban nem az apológia s nem a programadás igényével dolgozik, jellemzései inkább leíró természetűek, amivel persze jól összefér az értékelés, s így a lehetőség kijelölésének szándéka. A határ-tágítás jelenségeként veszi számba pl. a képzelet kilendüléseit a kozmosz, a fantasztikum; a lélek s a tudomány ismeretlen tájaira. Az író személyes jelenléte az elbeszélésben, emlék és jelen, személyes emlék és objektív történés sfkjainak váltakozása felbontja az időt; líraiság, atmoszferikus lebegés váltja fel a paszticitást; rétegebbé válik a regény ideje, világa intenzívebbé, s miként Virginia Woolfnál és Joyce-nál, a létezés ős-élményének tárgyiasítására, a végtelenbe hatolás vágyának megaláztatására válik ezzel alkalmassá. Rónay nem hagy kétséget az iránt, hogy reális és irreális elegyülése, a befelé mélyülés tendenciája, az asszociáció szabad működése, a szerkesztés zenei metódusa, a figurák jelenéssé oldódása irodalmunk megújulásának máig ható feltételei.

Regény és élet (1947) című könyvéből kiviláglik, hogy e vívmányokat a XX. század ama regényeinek perspektívájából értékeli, amelyekben a társadalmi ember ismét a maga teljességében jelenik meg. Hogy az előbb számba vett fejlemények a lélek dekomponálódásának megnyilatkozásai s a társadalmi bomlás is részes bennük,

a *Regény és élet* ezt is jelzi. Samit Rónay jelez, azt Mátray László rövid, de lényegre törő tanulmányának középpontjába állítja. A legnagyobbakra valló érdemként ismeri el, hogy Krúdy egyesíti a realitás maximumát az irrealitás maximumával, hogy meg tudja hosszabbítani a hétköznapot a csodák világáig s a csodákat vissza tudja vezetni a hétköznap józan, szabályos világába. Metaforáiról, a Krúdy-féle „lebegés” természetéről, az emlékezés funkciójáról, az álmok, mámorok, félelmek és révületek realitás-értékéről rendkívül meggyőző felismeréseket és elismeréseket közöl, de azt is leszögezi, hogy Krúdy „nem rendelkezett azzal, amit csak a társadalom adhat a realista regényhez: a reálisan, szervesen összefonódó társadalmi lét szilárd, valóságos építőköveit. Ezért aztán Krúdy hősei nem is igen élnek társadalomban, hanem közvetlenül a világegyetemmel és annak általánosan emberi titkaival érintkeznek.” (Uo. 24. l.) Örkeny e hiányt úgy magyarázza, hogy maga a társadalom, a kiegyezés haszonélvezői és áldozatai között támadt szakadék tette Krúdyt hontalanná, s ez lázította fel a jelen ellen. (Uo. 115. l.)